

LJILJANA FILIPOVIĆ

LJUBAV I SMIJEH

Nakon očeve smrti, Victor se vraća u Buenos Aires, donoseći projekt za svoju bivšu kazališnu družinu. Radijsku adaptaciju Shakespeareova komada Love's Labour's Lost pod naslovom Francuska princeza. Dočekuju ga glumice s kojima je već radio, a uz koje ga vežu različiti odnosi. Kao i u Love's Labour's Lost gdje skupina plemića, koji se prisegom na isposničko intelektualno samousavršavanje odluči odmaknuti se od žena, poklekne pred ljubavlju dolaskom Francuske princeze i njezinih dama, tako i Victora zbunjuju kolegice na pripremi snimanja. Odluka tko je lik Francuske princeze iz Love's Labour's Lost, preseljen u Victorovu adaptaciju, prepuštena je gledatelju. Ljubavi se domišljato prepliće u dramaturgiji zabluda i zabuna.

To je treći dio opusa projekta *Las Shakespeare-ariadas*, *La Princesa de Francia*, *Francuska princeza*, argentinskoga redatelja Matíasa Piñeiroa, kojega se često uspoređuje s Ericom Rohmerom i Jacquesom Rivetteom. Filmska adaptacija *Love's Labour's Lost* slijedi redateljeve prethodne adaptacije Shakespeareovih komedija: *Viola* iz 2012. prema *Twelfth Night* te *Rosalindu* iz *As You Like It*, snimljenu 2010. godine.

Teško je susresti nekog tko se istodobno i ne raduje i ne plaši kad odlazi na predstavu uprizorenu prema nekom Shakespeareovu djelu. No Matías Piñeiro, razigranom filmskom dramaturgijom ljubavne pripovijesti, uspješno združuje različite izričaje, pružajući mogućnost daljnjih intertekstualnih istraživanja. *Francuska princeza* koja je 2014. proglašena najboljim argentinskim filmom, a i oduševila je filmske festivale u Locarnu

i San Sebastianu, dokazala je da je moguće, kao i dvije prethodne Piñeirove adaptacije Shakespearea, osloboditi Bardov tekst, otvoriti različite perspektive gledalačkoj publici. Kao što sam otkriva u intervjuu za *The Seventh Art*, poigrao se s više predstava. „Napravio sam pastiš. Ni kraj ne odgovara Shakespeareovu. Završava negativnom verzijom onoga što se zapravo dogodilo i mora se razmisliti o tome što se zapravo zbilo.“^I

Piñeiro pokušava odgovoriti na „ideju glume ili mašte koju traži elizabetinsko kazalište ili koju traži Shakespeare“.^{II} U adaptaciji mu je zanimljiva nemogućnost da se sve prenese s jednog objekta na drugi. Obraća „pozornost na jaz, na tu prazninu između dviju različitih disciplina, književnosti i filma, kazališta i filma, poezije i filma. Uvijek postoji praznina koju pokušavam osvijestiti predlažući različite pristupe tome što učiniti s jednom poemom.“^{III}

Složenom dramatizacijom djela u djelu izbjegao je zamke klasičnog pristupa Shakespeareovu tekstu u koje se zapleo Kenneth Branagh svojom glazbenom komedijom *Love's Labour's Lost*.

Love's Labour's Lost nije osobito omiljena komedija. A ni naročito duhovita. Ali što je tada Shakespeareu moglo biti smiješno osim ironije? Tekst je prema mišljenju šekspirijanskih povjesničara nastao između 1594. i 1595., dakle Bardu je tada bilo tridesetak godina. Ne baš osobito vesela, ali uspješna poema *Venus and Adonis* tiskana je 1593., a *The Rape of Lucrece* 1594. Doba je kuge, kazališta su zatvorena, U Shakespeareovim djelima je smrtonosna epidemija

prisutna uglavnom u bijesnim ispadima i klevtama njegovih likova. Godine 1600. spaljen je Bruno. Vrijeme je to i *Titusa Andronicusa*. *Komično* se nastavlja na *duhovitost* srednjega vijeka,^{IV} ali unatoč nesklapnosti *prethodnica* je Montyja Pythona. Gdje su sada svi? Gledaju u neku lomaču?

Što se u tom razdoblju smatralo šaljivim? Ili što je Shakespeare mislio da je drugima smiješno? Zabune i maskiranja su uvijek dobro rješenje. I pripovijesti o ljubavi.

Odluče tako četiri dečka, plemića, od kojih je jedan njihov kralj Navarre, da se okane svakodnevice i ljubavi i posvete se samo učenju. *Duh će pirovati*, kao što kaže Longueville, *premda će patiti tijelo*.^V A zašto? Zbog čega?

Veli Kralj: *I protiv silne vojske zemaljskih požuda – / Naš proglas posljednji na snazi bit će strogo: / Navarru će proglasiti za novo čudo svijeta; / Ovaj će dvor naš mala bit' akademija / Tiha i obuzeta umijećem življenja*.^{VI}

Berowne, Dumain i Longueville zaklinju se da će se pridržavati odredaba i živjeti tri godine s Kraljem. No Berowne (postoje odstupanja u pogledu njegova imena, katkad je Berowne ili Biron, a i Barrone, što ovisi

I *The Seventh Art*, August 3, 2015.

II William C. Carroll "The Wars of *Love's Labour's Lost*: Performance and Interpretation" <https://doi.org/10.4000/shakespeare.3079>

III *Films in Frame*, An island you've never seen: Matias Piñeiro discusses Tú me abrasas, 26 March, 2024.

IV Mary C. Flannery, „Funny business, The serious search for humor in early English history“ *TLS*, March 15, 2024.

V Shakespeare, W. (1977) *Izgubljeni ljubavni trud*, Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, prijevod Luko Paljetak, str. 26.

Shakespeare, W. (1997) *Love's Labour's Lost*, *The Norton Shakespeare*, New York: Norton & Company, str. 742.

Longueville: "The mind shall banquet, though the body pine."

VI Shakespeare, W. (1977) *Izgubljeni ljubavni trud*, op. cit., str. 25.

Shakespeare, W. (1997) *Love's Labour's Lost*, op. cit., str. 741.

King: "And the huge army of the world's desires - / Our late edict shall strongly stand in force. / Navarre shall be wonder of the world. / Our court shall be a little academe / Still and contemplative in living art."

o izdanjima u kojima je komad objavljen) odmah primjećuje da su uz tri godine učenja tu podvaljeni i drugi strogi propisi: ... *žene ne vidjet za to vrijeme, jedan dan u tjednu ništa ne jesti ništa baš, a samo jedan obrok u dane ostale... Zatim tri sata samo spavati preko noći, / Ne sklopiti ni oka po cijeli božji dan... / O, to je jalov zahtjev, težak, i pretjeran, / Ne vidjet žene, učit, bdjet, postit čitav dan.*^{VII}

A korist od toga znanja bila bi da se sazna, zafrkava Berowne Kralja: ...*stvari skrite, daleke prostu puku. (...) Previše znati znači jedino slave šum...*^{VIII}

Otkriva i da će, ako budu viđeni s nekom ženom u tri godine, biti izloženi takvoj javnoj sramoti kakvu samo mogu smisliti ostali članovi dvora.

Situacija se naglo zapliće jer u posjet dolazi kći francuskoga kralja radi pregovora da se Akvitanija preda u ruke njezina bolesnog oca. Zaboravivši na dogovorenu obavezu, Kralj opravdava taj muško-ženski susret nužnošću.

Berowne će podrugljivo: *Iz nužde svaka će zakletva naša past...*^{IX}

Francuska princeza, kojoj autor nije dao ime, s pratiljama će već svojom pojavom zažonglirati zaludnim prisegama. Domi-

šljato će se poigrati pretencioznim dječacima koji bježe od ljubavi. Dominantna je Rosaline među njima. Shakespeare voli svoje ženske likove, često mudrice, dosjetljive i lijepe, gotovo svoj alter ego, kojima prepušta scenu, komedijsku dramaturgiju. Pametnoj podrugljivici Rosaline dodjeljuje inteligentnog i visprenog Berownea: ...*ljubim od njih tri, od sviju najgoru; / Bljeđahnu ćudljivicu obrva baršunastih, / Sa žeravice dvije na licu mjesto zjena...*^X

Ljubav se postupno razvija s malo zapleta, igra s maskiranjem, pogrešno uručenih darova, šalu pobijediti šalom ima li veće šale,^{XI} a dobra se šala desi ni sama ne zna kako...,^{XII} no vijest o smrti francuskoga kralja prekida zabavu. Uvjete za nastavak ljubavne pripovijesti postavljaju sada Francuska princeza i njezine pratilje:

...*haj'te brzo / U kakvo zabačeno i pusto isposništvo, / što je daleko od svih svjetskih užitaka; / Tu stojte, dok svih svojih dvanaest znakova / Ne nabroji u krugu godišnjem zodi-jak...*

Ako ljubav uspije to preživjeti, Princeza obećava: *Tvoja ću bit.*^{XIII}

A Rosaline Berowneu određuje:

Godinu dana ćete, iz dana u dan, ići / K šutljivim bolesnima u posjet, razgovarat / S jadnima koji stenju; vaš će zadatak biti, / Da revnim

VII Shakespeare, W. (1977) *Izgubljeni ljubavni trud*, op. cit., str. 26.

Shakespeare, W. (1997) *Love's Labour's Lost*, op. cit., 742.

VIII Shakespeare, W. (1977) *Izgubljeni ljubavni trud*, op. cit., str. 27–28.

Shakespeare, W. (1997) *Love's Labour's Lost*, op. cit., str. 742.

Biron: "Things hid and barred, you mean, from common sense."

IX Shakespeare, W. (1977) *Izgubljeni ljubavni trud*, op. cit., str. 30

Shakespeare, W. (1997) *Love's Labour's Lost*, op. cit., str. 744.

Biron: "Necessity will make us all forsworn..."

X Shakespeare, W. (1977) *Izgubljeni ljubavni trud*, op. cit., str. 59.

Shakespeare, W. (1997) *Love's Labour's Lost*, op. cit., str. 760.

XI Shakespeare, W. (1977) *Izgubljeni ljubavni trud*, op. cit., str. 96.

XII Shakespeare, W. (1977) *Izgubljeni ljubavni trud*, op. cit., str. 111.

XIII Shakespeare, W. (1977) *Izgubljeni ljubavni trud*, op. cit., str. 120.

Shakespeare, W. (1997) *Love's Labour's Lost*, op. cit., str. 797.

nastojanjem svojom dosjetljivošću / Te nemoć-
nike jadne navedete na smijeh.^{XIV}

Smijeh umirućih i nemoćnih kao zalog za
nastavak ljubavi... A baš ste se htjeli odmoriti,
opustiti. Nasmijati. Pa i zadovoljiti se poru-
gom. *Džepari ljubavi smo...* podsjetio bi Kralja
Berowne.^{XV}

Brani se da *ne može radost ganut dušu u
smrtnom hropcu.*^{XVI}

No Rosaline će ga snalažljivo podsjetiti
*da uspjeh dosjetke leži u samom uhu / Onoga koji
sluša – nikad na jeziku / Onome što je stvara.*^{XVII}
Objašnjavajući dosjetku kao socijalni proces,
i Sigmund Freud se nekoliko stoljeća poslije
poziva upravo na taj stih iz *Love's Labour
Lost.*^{XVIII}

Frances A. Yates smatra da je naslov
izveden iz stiha u djelu *Firste Fruites* (1578.)
Johna Florija: *Ne trebamo toliko govoriti o lju-
bavi, sve su knjige pune ljubavi, s toliko mnogo*

*autora, da je izgubljeni trud govoriti o lju-
bi.*^{XIX} Uvjerena je da je Shakespeareov komad
satirični komentar nekih situacija koje su se
događale u vrijeme njegova nastanka. Te da
je Giordano Bruno izvrnut podsmijehu kao
Berowne. Zanimljiva je pripovijest o Gior-
danu Brunu i Noćnoj školi / School of Night,
u kojoj su se okupljali velikani renesanse.
Naime, Frances Yates otkriva da je Giordano
Bruno boravio u Engleskoj od 1583. do 1586.
godine u kući francuskoga veleposlanika i
pokrovitelja Mauvissierea, gdje je i Florio bio
zaposlen. U tom je razdoblju Bruno objavio
nekoliko knjiga na talijanskom. Obojica su
živjela u Parizu 1582., gdje je tada bio i Michel
de Montaigne, gradonačelnik Bordeauxa,
čije je eseje prvi preveo na engleski John
Florio 1603. Neki kritičari su čak raspravljali
o mogućoj vezi Montaignea, Bruna i Shakes-
pearea. Uz Johna Florija, prijatelja Giordana
Bruna, Frederick Turner navodi i da su na
„te nezaboravne večere u francuskom vele-
poslanstvu“ (kojima su domaćini bili Florio,
Bruno i Mauvissiere) dolazili i Walter Raleigh,
Christopher Marlowe, Philip Sidney, Fulke
Greville i drugi. Razgovor se, prema Brunovu
djelu *La Cena de le Ceneri*, bavio novim Koper-
nikovim sustavom astronomije i njegovim
filozofskim implikacijama. Florijev prijevod
Montaignea stajao je na Shakespeareovoj
polici, što je poznato, jer postoji primjerak
s njegovim kukastim S potpisom.^{XX}

XIV Shakespeare, W. (1977) *Izgubljeni ljubavni trud*,
op. cit., str. 123.

Shakespeare, W. (1997) *Love's Labour's Lost*,
op. cit., str. 797.

XV Shakespeare, W. (1977) *Izgubljeni ljubavni trud*,
op. cit., str. 80.

Shakespeare, W. (1997) *Love's Labour's Lost*,
op. cit., str. 772.

Biron: "...my liege – and I / Are pickpurses in love..."

XVI Shakespeare, W. (1977) *Izgubljeni ljubavni trud*,
op. cit., str. 123.

Shakespeare, W. (1997) *Love's Labour's Lost*,
op. cit., str. 798.

XVII Shakespeare, W. (1977) *Izgubljeni ljubavni trud*,
op. cit., str. 123.

Shakespeare, W. (1997) *Love's Labour's Lost*,
op. cit., str. 798.

Rosaline: "A jest's prosperity lies in the ear / Of him that
hears it / never in the tongue / Of him that makes it."

XVIII Frojd, S. (1984) *Dosetka i njen odnos prema nesvesnom*,
Novi Sad, Matica srpska, prijevod T. Bekić, str. 149.

Freud, S. (1982) *Der Witz und seine Beziehung zum
Unbewussten, Studienausgabe*, IV, Fischer Taschenbuch
Verlag, str. 136.

XIX Deana D. Young, "Love's Labour's Lost – Not Really Loved
By Critics Between 1900 – 1940", *Love's Labour's Lost:
Critical History*, Humanities Department, Cedar Crest
College.

Yates, A. F. (1936) *A Study of Love's Labour's Lost*.
Pennsylvania: Folcroft Press Inc.

Internet Archive, *A study of Love's labour's lost*. Yates,
Frances Amelia. Publication date: 1973.

"We neede not speak so much of loue, al books are ful of
lou, with so many authours, that it were labour lost to
speake of Loue."

XX Frederick Turner, "The School of Night", blog.

Je li možda kome od njih Montaigne govorio o velikom prijateljstvu s nenadmašnim Étienneom de La Boétieom?^{XXI}

John Dee također je, prema istraživanju Fredericka Turnera, bio blisko povezan s Noćnom školom. Njegov učenik Robert Fludd razvio je izvanredni sustav memorije *Theatrum Mundi*, za koji se smatra da je djelom nadahnuo i arhitekturu Globe teatra. O tome iscrpno piše Frances Yates.^{XXII} Mišljenja je da je *Love's Labour's Lost* primjer nevjerovatne virtuoznosti kojom Shakespeare rabi ezoterijske prikaze.^{XXIII}

Ljubav je zeznula prisege, a onda je život zafrknuo ispunjenje ljubavi. No svima nedostaje nastavak. Je li ta ljubav na čekanju još moguća? Neki završni čin, ponovni susret zaljubljenih?

Godine 1953. pažljivo otvarajući omote na djelu *Certaine sermons*, objavljenom 1637., iskusnom kolekcionaru Solomonu Pottesmanu ispala su dva lista pohabanog pergamenta. Odmah mu je bilo jasno da je na tragu nečega izuzetnog. Na pola popisa stajalo je:

„... Loves labor lost... Loves labor won.”

Odmah se nametnulo pitanje je li doista moguće da se radi o nestalom komadu najvećega engleskog pisca? Sada se ipak priznaje da je *Love's Labour's Won* možda izgubljeni komad Williama Shakespearea, napisan prije 1598., a objavljen do 1603., premda

nisu nađene sačuvane kopije. Znanstvenici se spore radi li se o istinski izgubljenom djelu, mogućem nastavku *Love's Labour's Lost* ili možda o alternativnom naslovu poznate Shakespeareove komedije *Much Ado About Nothing*. I BBC se u povodu četrizestogodišnjice Shakespeareova prvog folija upustio u potragu za nestalim djelom.^{XXIV}

Haroldu Bloomu *Love's Labour's Lost* pruža zadovoljstvo kao ni jedan drugi Shakespeareov komad. “*Love's Labour's Lost* je festival jezika, zanosni vatromet u kojem Shakespeare kao da traži granice svojih verbalnih resursa i otkriva da ih nema.”^{XXV}

Objašnjava da je „*Love's Labour's Lost* sam po sebi opera, a ne libreto koji bi opera mogla poboljšati, iako Thomas Mann u svojem *Doctor Faustus* iz 1947. projicira upravo takvu fiktivnu skladbu gdje Adrian Leverkühn, modernistički skladatelj, postavlja *Love's Labour's Lost*.” I njemu Thomas Mann oduzima ljubav.

Bloom opisuje Berownea iz *Love's Labour's Lost* kao svjesnog muškog narcisa koji traži vlastiti odraz u očima žena i susreće se sa svojom katastrofom u *dark lady*, Rosaline, „s dvije loptice zabijene u njeno lice umjesto očiju.”/“with two pitch-balls stuck in her face for eyes”. Stoljećima se nagađalo je li Rosaline povezana s Dark Lady iz *The Dark Lady of the Sonnets*. No to je složena pripovijest o kojoj je već govorila Frances Yates, tuma-

XXI Više o odnosu Michela de Montaignea i Étiennea de La Boétiea piše u eseju “Željati vlastitu slobodu”, Lj. Filipović (2016) *Klub krivaca*, Zagreb: Izdanja Antibarbarus.

XXII Yates, A. Frances (2011) *Umijeće pamćenja*, Zagreb: Jesenski i Turk, prijevod P. Tomić.

O Johnu Dee, *bijelom čarobnjaku*, prema riječima Frances Yates, više u “Posljednjoj oluji”, u: Lj. Filipović (2023) *Žudnja & izdaja, susreti Shakespearea i psihoanalize*, Zagreb: Hrvatski centar ITI.

XXIII Yates, A. Frances (1985) *The Occult Philosophy in the Elizabethan Age*, London: Ark paperbacks, str. 152.

XXIV <https://www.bbc.com/future/article/20231107-the-420-year-search-for-shakespeares-lost-play>

Zaria Gorvett: The 420-year-search for Shakespeare's lost play, 8 November 2023.

Nestali komad poslužio je i kao nadahnuće spisateljima. Između ostalih, dio je zapleta u romanu Edmunda Crispina *Love Lies Bleeding* (1948.), u kojem otkrivanje primjerka pokreće niz ubojstava.

Pisanje komada prisutno je kao zaplet u epizodi *Doktora Whoa* iz 2007. „Shakespeareov kod”, gdje Deseti doktor iz prve ruke svjedoči njegovu nastajanje.

XXV Bloom, H. (1998) *Shakespeare: The Invention of the Human*, New York: Riverhead Books.

čeci *dark lady* kao simbol melankolije.^{XXVI} Jonathan Bate pak u *The Genius of Shakespeare* iz 2008. tvrdi da se radi o supruzi Johna Florija koja je bila i Shakespeareova ljubavnica. Premda je teško odgonetnuti tko je bila Dark Lady te nadahnula takva razmišljanja, zabavno je poigrati se maštovitošću autora tih ideja.

William C. Carroll istražuje zašto se to djelo često povezuje s ratom.^{XXVII} Počinje zapisom iz dnevnika Thomasa Manna u Pacific Palisadesu u Kaliforniji 18. svibnja 1943. Mann razmišlja o najnovijim vijestima i opisuje vlastite aktivnosti toga dana: „Cijela Europa u groznici invazije. Pripreme francuske podzemne organizacije. Najava generalnog štrajka. Garnizon u Norveškoj dobio je upute da se bori 'do posljednjeg čovjeka' [...]. U Africi je odvedeno 200.000 zarobljenika. [...] Očekivanje invazije Italije. Predstoje pothvati protiv Sardinije i Sicilije. [...] Navečer *Love's Labour's Lost*.“^{XXVIII}

No *Love's Labour's Lost* je ključno djelo za roman Thomasa Manna *Dr. Faustus*, koji počinje pisati 23. svibnja 1943. Izjavljuje da se ujutro latio *Dr. Faustusa* te da se nakon večere posvetio *Love's Labour's Lost* i Shakespeareu.^{XXIX}

Autor se poziva na Thomasa Manna jer se njegovo razmišljanje o očajnim svjetskim događajima s jedne strane, a s druge

strane predstava koju je George Bernard Shaw nazvao „sunčanom, radosnom i divnom predstavom“ čini kontradiktornim, čak perverznom.^{XXX} Ipak, moderne kritičke i produkcijske povijesti *Love's Labour's Lost* zapravo odražavaju sve mračniju interpretaciju predstave i uvjerenje da se njezina estetika može, barem djelomično, shvatiti kao poveznica sa smrću i nasiljem, čak i eksplicitno s ratom.

Marx 27. veljače 1861. piše Engelsu u Manchester da je navečer za odmor čitao Appianove rimske građanske ratove na izvornom, grčkom jeziku. „Vrlo vrijedna knjiga. Spartacus se pojavljuje kao najsaj-niji momak kojega je dala cijela stara povijest. Pompej čisti sroljo. Ali s Pompejem je sve bilo moguće. Čini se da je Shakespeare slutio u svojem *Love's Labour's Lost* tko je Pompej zapravo bio.“^{XXXI}

„Shakespeare se“, uočava i Frank Ardolino, „koristi Pompejevim brzim usponom do slave kao izvorom komične inverzije u *Love's Labour's Lost* i *Measure for Measure*, u kojima pretenzije na isticanje klaunovskog Costarda i neuglednog Pompeja Bumara pružaju lažnu junačku perspektivu Pompeja Velikog. Kad likovi iz niže klase oponašaju postupke i događaje iz Pompejeva života, smijemo se ne samo njihovim pretenzijama nego i tašt看 težnjama Pompeja Velikog da vlada svijetom. Tako je povijest u komedijama prisutna na ironičan način.“^{XXXII} Costard ulazi kao Pompej, a Boyet mu se ruga tijekom njegova govora. Berowne se divi Boyetovu ruganju: „Peckavče,

XXVI Yates, A. Frances (1985) *The Occult Philosophy in the Elizabethan Age*, op. cit. 151.

XXVII William C. Carroll "The Wars of *Love's Labour's Lost*: Performance and Interpretation"
<https://doi.org/10.4000/shakespeare.3079>.

XXVIII Thomas Mann, *The Story of a Novel: The Genesis of 'Doctor Faustus'*, prijevod Richard & Clara Winston, New York, Knopf, 1961, str. 28–29. Izvornik: Mann, T. (1982) *Tagebücher 1940–1943*, izdavač: Peter de Mendelssohn, Frankfurt: S. Fischer, str. 577.

XXIX *Ibid.*, 23. svibnja 1943. Mann je napisao: "Begann vormittags 'Dr. Faust' zu schreiben. [...] Nach Tische 'Love's Labour's Lost' [...] Abends wieder im Shakespeare. [...] Es sieht politisch furchtbar aus; baldiger militärischer Sieg ist verzweifelt nötig."

XXX George Bernard Shaw (1997) "Review of the Dramatic Students at St. James's Theatre," in *Love's Labour's Lost: Critical Essays*, izd. Felicia Hardison Londré, New York: Routledge, str. 346.

XXXI Karl Marx / Friedrich Engels (1987) *Odabrana pisma*, Zagreb: Školska knjiga, str. 168, prijevod P. Vranicki.

XXXII Frank Ardolino "Thrice Great Pompey": Shakespeare's Ironic Use of Pompey in *Love's Labour's Lost*, *Measure for Measure*, *Julius Caesar*, and *Antony and Cleopatra*", Vol. 11 (2011): *Journal of the Wooden O*.

drug ti moram postati; bio zdrav.“^{XXXIII}

Nije Shakespeareu stalo da piše radosne ljubavne pripovijesti, sklepa ih tek na kraju. Smijeh izaziva i poruga. Nemilosrdno prepucavanje zabava je i pratilja Francuske princeze. Nemaju prijatelji i prijateljice smisla za suzdržanost. Uvrede služe kao duhovitost.

Može li ljubav još jedino održati zabrana? Je li mučan završetak dokaz da se radilo o ljubavi? “Nikad nismo slabije zaštićeni od patnje nego kad volimo.”^{XXXIV} Je li ljubav samo dosjetka? Prirode?

I Freud podsjeća na *Love's Labour Lost*, na Rosalineine riječi: *A jest's prosperity lies in the ear / Of him that hears it, never in the tongue / Of him that makes it...*^{XXXV} (V, 2)

Sva djela koja proučavaju humor i nas-toje ga objasniti, u temelju prepričavaju Freudovu analizu dosjetke i njezina odnosa prema nesvjesnom. Kao načina na koji djeluje. Prostačke šale kojima se popušta u opuštajućem djelovanju razotkrivaju način zloupotrebe. U *Dangerous Jokes* Claire Horisk kaže da humor može „ušuljati... pogrdne ideje u naše umove“, može spriječiti slušatelje da prepoznaju govornikov rasizam. Smijeh preko dobrog raspoloženja zaobilazi kritičnost.^{XXXVI} Ali što želimo od humora, od

komedije, postavlja pitanje Adam Gopnik. Smijeh je zajedničko iskustvo, a čak i najjednostavnija komedija osvježuje našu svijest. Srž komedije je suočavanje dviju suprotnih istina. „Okrećemo se jedni prema drugima u predstavi u oduševljenom šoku jer prepoznajemo da naše najdublje ja sadrži isto toliko spoznaje o krivnji koliko i dobrih osjećaja. Kognitivni obrat koji nazivamo komedijom čini da spoznaja krivnje postane dobar osjećaj. Završavamo s 'naravno', ali i s uobičajenim 'možda'. Uvjetno raspoloženje – nazovite ga uvjetnim stanjem – mjesto je gdje živi komedija, jer i mi živimo tamo.”^{XXXVII}

Dosjetke uglavnom kruže anonimno, no moglo bi se i radoznalo zapitati kakvi su ljudi od kojih potječe produkcija šala. Freud otkriva da “ako čovjek kao liječnik ima priliku upoznati jednu od osoba koje su u svojoj sredini poznate kao šaljivci i autori su mnogih dosjetki, može ga iznenaditi da je ta duhovita glava razbijena ličnost sklona nervoznim oboljenjima. Nedovoljno dokumentiranih dokaza sigurno će nas odvratiti od toga da takvu psihoneurotičku konstituciju utvrdimo kao redovit ili nužan subjektivni uvjet za stvaranje dosjetke.”^{XXXVIII}

Neugodna je spoznaja da rastrganost nečije osobnosti djeluje drugoj kao antidepresiv. Da često smijehom olakšava nečiju nesreću.

“Dosjetke konciznošću omogućuju slušateljima da se osjećaju superiornima u odnosu na prošlost, prema vlastitim slabostima, kao i prihvaćanjima situacija koje se izruguje. Humor ne djeluje samo kao kritika, on ima

XXXIII Shakespeare, W. (1977) *Izgubljeni ljubavni trud*, op. cit., str. 112.

Shakespeare, W. (1997) *Love's Labour's Lost*, op. cit.
“Well said, old mocker: I must needs be friends with thee.” (V.ii. 544).

XXXIV Frojd, S. (1929/1930/1982) *Nelagodnost u kulturi*, u: *Iz kulture i umetnosti*, prijevod: Đ. Bogićević, str. 285.

XXXV Frojd, S. (1984) *Dosjetka i njen odnos prema nesvesnom*, op. cit., str. 142.

Freud, S. (1982) *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*, Studienausgabe, op. cit.

Shakespeare, W. (1997) *Love's Labour's Lost*, op. cit. (V, 2).

XXXVI Rachel Fraser “It's no joke How humour sneaks prejudices into our minds.” *TLS*, June 28, 2024.

XXXVII Adam Gopnik, “What Do We Want from Comedy?” *The New Yorker*, December 11, 2023.

XXXVIII Frojd, S. (1984) *Dosjetka i njen odnos prema nesvesnom*, op. cit., str. 146.

Freud, S. (1982) *Der Witz und seine Beziehung zum Unbewussten*, Studienausgabe, op. cit.

i terapeutsku funkciju.”^{XXXIX} Smijeh demonstrira približavanje nesvjesnom. Critchley zastupa “komični antijunački obrazac”.^{XL} Više nego junaštvo, “humor podsjeća na ograničenost ljudskog stanja koje ne zahtijeva tragičku junačku autentičnost nego neautentičnost koju se može ismijati”.

Ljubav postaje neprijateljicom. Kralj uvjerava svoje dečke da će to učiniti Navarru „čudom svijeta“. Nema „sumnje da bi Navarra bila svjetsko čudo“ kad bi se njezini muškarci odrekli svojih užitaka na tri godine! Zvuči poznato?

Berowne upozorava: ...*Jer gdje biste, moj kralju, ili ti, ili ti, / Otkrili izuzetne vrijednosti učenja / Ako ste lišeni ljepote ženskog lica?*^{XLI}

Sigmund Freud podsjeća da katolička crkva nameće svojim svećenicima celibat, “ali zaljubljenost je često čak i duhovnike natjerala da napuste crkvu. Ljubav prema ženi na jednak način razara veze mase unutar rase, nacionalne posebnosti i socijalnog klasnog poretka, vršeći tako važnu djelatnost u kulturi.”^{XLII}

Ljubav je ispisala knjige. Povijest. I onu razornu. A onda se analiza svede na aforizme koji ostaju u sjećanju poput Lacanova: “Ljubav je davati ono što nemaš nekome tko

to ne želi.”^{XLIII}

Ogled Marvina Krimsa “Shakespeare i psihoanaliza: Izgubljeni rad ljubavi u *Izgubljenom ljubavnom trudu*”^{XLIV} istražuje podtekst za Shakespeareovo predstavljanje nesvjesnih sukoba koji bi nametnuli kraljevske ukaze protiv ljubavi. Analizira i muške izjave o ljubavi, nastojeći identificirati nesvjesne konflikte koji ometaju ostvarenje žudnje za romantičnim ispunjenjem ljubavi. Krimsovo je mišljenje da William Shakespeare otkriva da tjeskoba muških likova pridonosi tom ishodu te da je uzrokovana nesvjesnom vezom ljubavi s agresijom i smrću.

Drugi odabrani esej Andyja Mousleyja nastoji odgovoriti na pitanje je li ljubav u *Izgubljenom ljubavnom trudu* ontološki temelj ili duhovitost te istražuje kad se i pod kojim uvjetima ljubav može ozbiljno shvatiti u *Love's Labour's Lost*.^{XLV} Ističe da Shakespeare „uživa u paradoksima i obratima koji upozoravaju na mogućnost pronalaska mudrosti u ludosti i ludost u samoproглаšenoj mudrosti. Ljubavni trud često se gubi u Shakespeare-ovoj (ne)romantičnoj komediji jer ljubav je ludost, a ljubavnici su smiješni.“ Ako su ljubavnici budalasti u *Love's Labour's Lost*, kakva bi onda mudrost mogla biti u njihovoj ludosti?

Unatoč apologiji ljubavi, *Love's Labour's Lost* dodiruje ljubav preko smijeha. Često

XXXIX Critchley, S. (2002) *On Humor*, London: Routledge, str. 12.

Više u: Filipović, Lj. (2006) “Čemu se smijemo?”, *Javne samoće*, Zagreb: Hrvatsko društvo pisaca, Izdanja Antibarbarus, Biblioteka: Tvrdá.

XL Critchley, S. (1999) “Comedy and Finitude: Displacing the Tragic-Heroic Paradigm in Philosophy and Psychoanalysis”, u: *Ethics-Politics-Subjectivity*, London – New York: Verso. str. 222.

XLI Shakespeare, W. (1977) *Izgubljeni ljubavni trud*, op. cit., str. 83.
Shakespeare, W. (1997) *Love's Labour's Lost*, op. cit. (IV, 3).

XLII Freud, S. (1921/1986) *Masovna psihologija i analiza Ja u: Budućnost jedne iluzije*, Zagreb: Naprijed, prijevod: B. Buden, str. 264.

XLIII *L'amour, c'est donner ce qu'on n'a pas à quelqu'un qui n'en veut pas.*

Jacques Lacan, LES PROBLÈMES CRUCIAUX POUR LA PSYCHANALYSE, *Séminaire 1964–1965*, Séminaire 12 *Publication hors commerce. Document interne à l'Association freudienne internationale et destiné à ses membres*, str. 224.

XLIV Marvin Krim: “Shakespeare and Psychoanalysis: Love's Lost Labor in Love's Labour's Lost” https://psyartjournal.com/article/show/krim-shakespeare_and_psychoanalysis_loves_lost, August 25, 2005.

XLV Andy Mousley, “Love in Love's Labour's Lost: Ontological Foundation or Laughing Matter?” <https://doi.org/10.4000/shakespeare.3305>

porugom. Neugodni su Shakespeareovi *case studies* ljubavi. Je li ljubav radost? Je li brak rješenje? I o tome su se nagurale knjige u knjižnicama. Kad se počnete tužnjikavo hihotati čim netko spomene ljubav, sjetite se i radosti koju donosi.

Love is a devil:
there is no evil angel but Love.^{XLVI}

XLVI Shakespeare, W. (1977) *Izgubljeni ljubavni trud*, op. cit., str. 41.

Shakespeare, W. (1997) *Love's Labour's Lost*, op. cit. (I, 2).